

Το πρόπυλο του Γυμνασίου της Αρχαίας Μεσσήνης

Πέτρος Θέμελης

Διευθυντής Ανασκαφών Αρχαίας Μεσσήνης
τ. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

pthemeles@gmail.com

Το τετρακίονιο δωρικό Πρόπυλο του Γυμνασίου της αρχαίας Μεσσήνης στερεώθηκε και αναστηλώθηκε μετά από πολυετείς προσπάθειες με χρήση ελάχιστου ποσοστού νέων λίθων και έκανε τελικά την εμφάνισή του το 2019, με ολοκληρωμένη πλέον μορφή ως την αετωματική στέψη του και τα ακρωτήριά της. Αποτελεί τυπικό παράδειγμα κοινωνικής προβολής των Γυμνασιαρχών της πόλης μέσω των ευεργεσιών τους, κατασκευάστηκε από τον Γυμνασίαρχο Χαρτέλη Φίλωνος, στα χρόνια του Αυγούστου και επισκευάστηκε από τον Γυμνασίαρχο Διονύσιο Δημητρίου στο δεύτερο ήμισυ του 1ου αι. μ.Χ. Κύρια όψη του είναι η βόρεια πλευρά, η στραμμένη προς την ευρεία οδό. Η νότια πλευρά του μνημείου καλυπτόταν από ξύλινη δύρριχη στέγη, σε μήκος 8 μέτρων.

Λέξεις ευρετηρίου

Πρόπυλο
αναστήλωση
ακρωτήρια
γυμνασίαρχοι
Σεβαστοί
Μνασίστρατος
τρίλιζα
ανδριάντες
έφηβοι
αθλητές
κοινωνική προβολή

Εικόνα προηγούμενης σελίδας:

Άποψη του Πρότυπου μετά την ολοκλήρωση της αναστήλωσης (λεπτομέρεια της εικ. 4).

Στο βόρειο πέρας της δυτικής στοάς του Γυμνασίου ήλθαν στο φως, το 1998, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός μνημειώδους τετρακιδίου δωρικού Πρότυπου, στο οποίο καταλήγει οδός, πλάτους 6,50 μ., η οποία φέρει υπόνομο στο μέσον, ερμητικά κλεισμένο με

ασβεστολιθικές καλυπτήριες πλάκες μεγάλου μεγέθους (εικ. 1α-β). Οι κίονες του Πρότυπου, αποτελούμενοι από ανισοϋείς σφονδύλους, σώζονταν κατά ένα μέρος στη θέση τους στο στυλοβάτη. Το μεσαίο μετακίδιο είναι ευρύτερο από τα πλευρικά. Όλα τα ογκώδη μέλη της ανωδομής (κιονόκρανα, επιστύλια, τρίγλυφα συμφυή με μετόπες, γείσα, τμήματα του αετώματος χωρίς γλυπτικό διάκοσμο και ακρωτήρια) αποκαλύφθηκαν διάσπαρτα κατά μήκος της δυτικής κυρίως πλευράς των κίωνων (εικ. 2). Τα μέλη ήταν πεσμένα σε στρώμα χώματος που είχε αρχίσει να καλύπτει σταδιακά το μνημείο μετά τον καταστροφικό σεισμό του 365 μ.Χ., την εγκατάλειψή γενικώς της πόλης και κυρίως μετά τη συστηματική αφαίρεση των μεταλλικών του στοιχείων (τόρμων, συνδέσμων και μολυβδοχοήσεων) από τους γνωστούς «μεταλλοκυνηγούς» της περιόδου του χριστιανικού μεσαίωνα (7ος-9ος αι. μ.Χ.).¹

Στην ίδια κατάσταση της πλήρους διάλυσης αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή όλα τα οικοδομήματα της πόλης με χαρακτηριστικό παράδειγμα εκείνο του Ηρώου - Μουσουλίου των Σαιθιδών, του οποίου τα εκατοντάδες αρχιτεκτονικά μέλη είχαν αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή ως λιθοσωρός στο νότιο πέρας του Σταδίου, όπως τα είχαν εγκαταλείψει οι «μεταλλοκυνηγοί» μετά την αφαίρεση των μεταλλικών τους στοιχείων (εικ. 3).

Το Πρότυπο, παρά την απογοητευτική κατάσταση διατήρησης, στην οποία βρέθηκε, στερεώθηκε και αναστηλώθηκε μετά από πολυετείς προσπάθειες με χρήση ελάχιστου ποσοστού νέων λίθων και έκανε τελικά την εμφάνισή του στο κοινό με ολοκληρωμένη πλέον τη μορφή του ως την αετωματική στέψη

1α. Άποψη του Σταδίου από Β. Κάτω δεξιά το Πρότυπο του Γυμνασίου.

1β. Η οδός που οδηγεί από Βορρά στο Πρότυπο.

2. Αεροφωτογραφία των αρχιτεκτονικών καταλοίπων του Πρόπυλου, όπως αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή.

3. Λιθωσρός των αρχιτεκτονικών μελών του Μαυσωλείου των Σαιθιδών, όπως αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή.

4. Άποψη της βόρεια κύριας όψης του Πρόπυλου μετά την ολοκλήρωση της αναστήλωσης.

του και τα ακρωτήριά της (εικ. 4). Το επίτευγμα της πρώτης φάσης αναστήλωσης του μνημείου οφείλεται εν πολλοίς στον αρχιτέκτονα μελετητή Αθανάσιο Νακάση, την πολιτικό μηχανικό Κωνσταντίνα Καπετάνιου, και τον γλύπτη Χρήστο Λαζαράκη, ενώ η τελική φάση της αναστήλωσης ολοκληρώθηκε χάρη στη φιλότιμη εργασία των αφοσιωμένων τεχνιτών Γιάννη Καραμπάτσου και Χρήστου Κοντοδήμου από τη Βαλύρα, Μαρίνου Μπολέτη από τα Ζερμπίσια και του χειριστή γερανοφόρου οχήματος Χρήστου Γιαννακόπουλου από την Καλογερόρραχη.

Κύρια όψη του Πρόπυλου είναι η βόρεια πλευρά του, η στραμμένη προς την οδό. Η νότια πλευρά καλυπτόταν από ξύλινη δύρριχτη στέγη, όπως

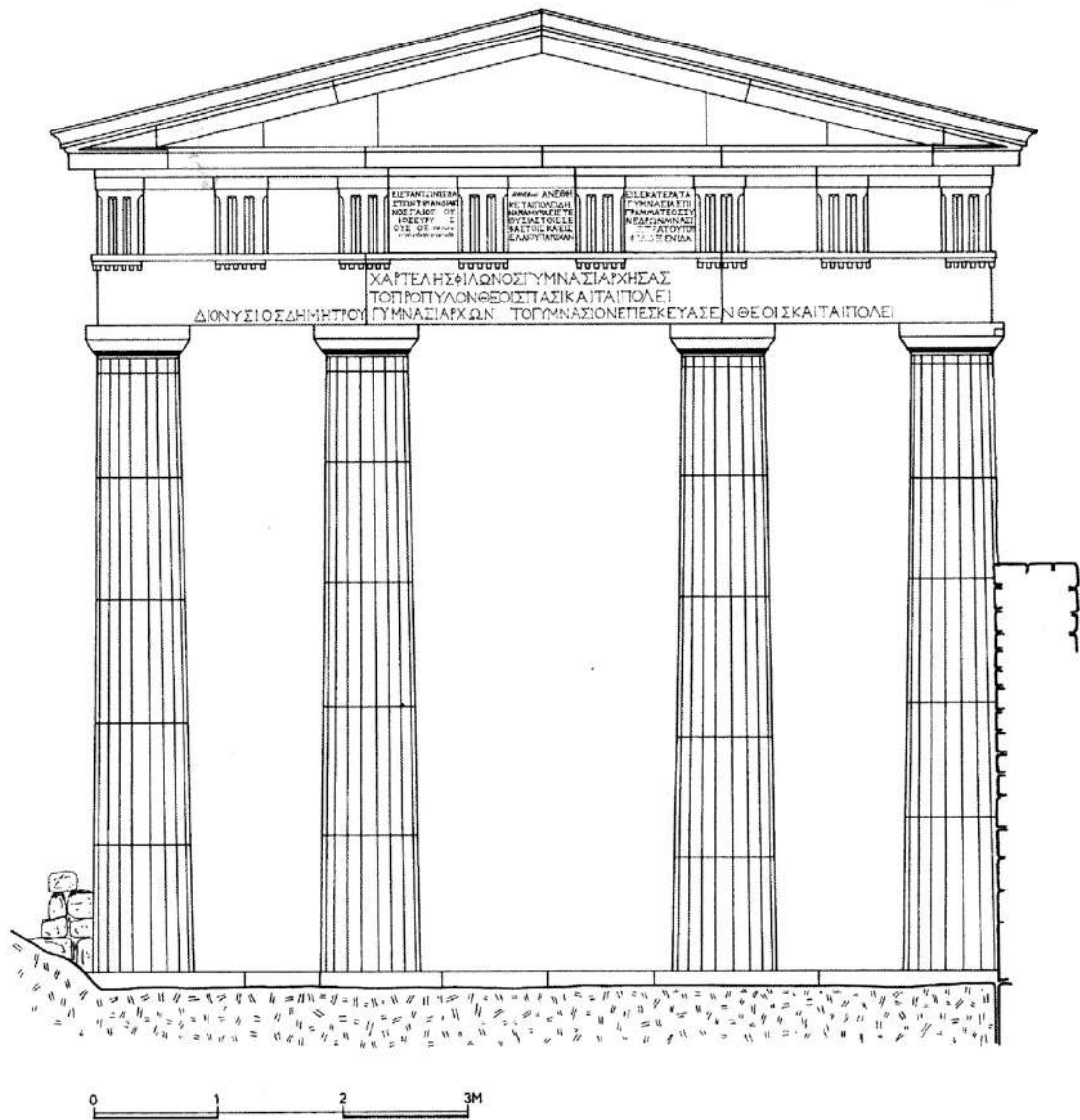
μαρτυρούν οι εγκοπές στα αντιθήματα των επιστυλίων και του αετώματος (εικ. 5). Το στεγασμένο τμήμα, μήκους 8 μ. και πλάτους 6 μ., καταλήγει σε κλιμακοστάσιο τριών βαθμίδων, στα δύο άκρα του οποίου υπήρχαν μονολιθικές παραστάδες στήριξης της στέγης. Στο μεταξύ των παραστάδων διάστημα, σε ίσες αποστάσεις από αυτές και σε θέσεις που αντιστοιχούν με τη θέσεις των δύο μεσαίων κιόνων του Πρόπυλου, βρίσκονται δύο ενεπίγραφα βάθρα χάλκινων αγαλμάτων, το ανατολικό με τη στέψη του, το δυτικό χωρίς (εικ. 6). Το τριμερές κλιμακοστάσιο φέρει σαφή ίχνη επιπόλαιας επισκευής που πραγματοποιήθηκε στην ύστερη αρχαιότητα, απέκτησε την τρίτη βαθμίδα του και ενσωμάτωσε τις κυματοφόρες βάσεις των

**5. Άποψη της πίσω νότιας πλευρά του Πρόπυλου.
Διακρίνονται οι εγχοπές στα αντιθήματα των επιστυλίων και του αετώματος.**

6. Άποψη της νότιας πλευρά του Πρόπυλου. Σε πρώτο πλάνο το κλιμακοστάσιο με τα βάθρα των ανδριάντων.

7α. Σχεδιαστική αποκατάσταση της όψης του Πρόπυλου (σχ. Α. Νακάση).

δύο βάθρων, ενώ οι στέψεις των βάθρων απολαξεύθηκαν ελαφρώς για να δεχθούν τις παραστάδες θύρας.

Στην κύρια βόρεια όψη του Πρόπυλου βρίσκονται χαραγμένες τρεις επιγραφές, δύο στο επιστύλιο και μια εκτενής στις τρεις μεσαίες μετόπες (εικ. 7α). Η πρώτη του μεσαίου επιστυλίου είναι δίστιχη οικοδομική επιγραφή των χρόνων του Αυγούστου (αρ. ευρ. 6660) και έχει ως εξής (εικ. 7β):

*Χαρτέλης Φίλωνος γυμnasiαρχήσας
τό Πρόπυλον θεοῖς πᾶσι καὶ τῇ πόλει.*

Η δεύτερη επιγραφή είναι μονόστιχη, χαραγμένη κάτω από την προηγούμενη και εκτείνεται σε τρία επιστύλια:

*Διονύσιος Δημητρίου γυμnasiαρχῶν τό
Γυμνάσιον ἐπεσκεύασεν θεοῖς καὶ τῇ πόλει.*

Ο Γυμνασίαρχος Διονύσιος Δημητρίου αναφέρεται σε χρονολογημένο το 69 μ.Χ. εφηβικό κατάλογο που ήλθε στο φως στην ανατολική στοά του Γυμνασίου.

7β. Λεπτομέρεια της στέψης του Πρόπυλου με τις επιγραφές (σχ. Α. Νακάση).

Στις τρεις κεντρικές ακόσμητες μετόπες βρίσκεται η τρίτη εκτενής επιγραφή (αρ. ευρ. 6661) (εικ. 7β):

Μετόπη Α	Μετόπη Β	Μετόπη Γ
Εἰς τ[άν τ[ώ]ν Σεβαστῶν τ[ιμῶ]ν δι' αἰῶ- νος Γάϊος Ἰού- λιος Εὐρυκλέ- ους rasura rasura	vacat ἀνέθε- κε τῇ πόλει δη- νάρια μύρια εἰς τε θυσίας τοῖς Σε- βαστοῖς καὶ εἰς ἐλαίου παροχάν	εἰς ἑκάτερα τὰ Γυμνάσια ἐπὶ γραμματέως Συ- νέδρων Μνασι- [στρ]άτου τοῦ [Φίλο]ξενίδα.

Ο γραμματέας των Συνέδρων Μνασίστρατος, γιος του Φιλοξενίδα, ο ανώτατος αυτός αξιωματούχος της πόλης, είναι γνωστός από την χρονολογημένη το έτος 42 μ.Χ. επιγραφή των «*ἱερῶν γερόντων τῆς Οὐπηςίας*» από το Αρτεμίσιον του Ασκληπείου (αρ. ευρ. 1013).² Τιμήθηκε από το συμβούλιο (τη βουλή) των 76 γερόντων, που είχαν

τόσο ιερατικά όσο και πολιτικού χαρακτήρα καθήκοντα, ως ευεργέτης τους. Ο Φιλοξενίδα, πατέρας του Μνασίστρατου, κατείχε ομοίως το ανώτατο αξίωμα του Γραμματέως των Συνέδρων το έτος 2/3 μ.Χ., όταν ιερέας του Διός Ιθωμάτα ήταν ο Θεόδωρος.³ Ο χορηγός των 10.000 δηναρίων για τις δαπάνες των θυσιών προς τιμή των θεοποιημένων Σεβαστών αυτοκρατόρων και για το λάδι των αθλούμενων εφήβων στα δύο Γυμνάσια ενδέχεται να ήταν ο Γάιος Ιούλιος Ευρυκλέους Λάκωνος υιός Σπαρτιατικός, διαχειριστής (procurator) του Νέρωνα και της Αгриππίνας και ιερέας μέγιστος της αυτοκρατορικής λατρείας το έτος 54 μ.Χ. Η απόξεση του ονόματός του πρέπει να έγινε μετά την εξορία του το έτος 61 μ.Χ.⁴

Το έτος 42 μ.Χ. αποτελεί *terminus ante quem* για την αρχική κατασκευή του μνημειακού Πρόπυλου, που τόσο η παραπάνω ιδρυτική επιγραφή στο επιστύλιο, όσο και τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία το τοποθετούν χρονικά στον 1ο αι. π.Χ.

Σημαντική είναι η αναφορά σε δύο Γυμνάσια, τα οποία ταυτίζονται με το νεώτερον και το «ἀρχαῖον Γυμνάσιον» της οικοδομικής επιγραφής των χρόνων του αυτοκράτορα Τιβέριου που αποκάλυψε ο Αναστάσιος Ορλάνδος το 1959 μπροστά στο μεγάλο κλιμακοστάσιο του Σεβάστειου, στη βόρεια πτέρυγα του Ασκληπιείου (αρ. ευρ. 1014, SEG 23, 1968, 205.207).⁵ Στο νεώτερο από τα δύο Γυμνάσια ανήκει και Πρόπυλο της εποχής του αυτοκράτορα Αυγούστου. Στην ίδια επιγραφή γίνεται αναφορά στην *Ὀλυμπικὴν καὶ τὴν Μέσαν στοάν* του Γυμνασίου.

Στο δυτικό μετακίονιο του Πρόπυλου βρέθηκε ασβεστολιθικό βάθρο (ύψ. 0,845μ., πλ. 0,35μ., πάχ.

0,305μ.), με στέψη (διαστάσεων 0,52 μ. x 0,485μ., ύψ. 0,15μ.), που φέρει στο μέσο αβαθή ορθογώνια εγκοπή για την ένθεση αναθήματος. Στο μέτωπο του βάθρου η δίστιχη επιγραφή (αρ. ευρ. 7265):

*Δημοτέλη
Τίμων.*

Τα γράμματα του πρώτου στίχου έχουν ύψος 0,018 μ. και του δεύτερου 0,008 μ. Από τα δύο βάθρα του κλιμακοστασίου, τα ευρισκόμενα στη νότια πλευρά του Πρόπυλου, το ανατολικό βάθρο (αρ. ευρ. 6701+6666, ύψ. 0,66μ., μέσο πλάτ. 0,50μ.) με κυματιφόρες απολήξεις άνω και κάτω και πινάκωση στις κατακόρυφες πλευρές του, φέρει στέψη όπου διατηρούνται τα πέλματα χάλκινου αγάλματος μεγέθους μικρότερου του φυσικού. Στο δυτικό μέτωπο φέρει δίστιχη επιγραφή:

*Δαμόνικος Μαντικράτεος
γυμνασιαρχήσας ἀνέθηκε.*

Το ύψος των γραμμάτων είναι 0,013 μ., ενώ ο τύπος των γραμμάτων είναι του 1ου αιώνα.

Ένας Δαμόνικος Μαντικράτεος διετέλεσε υπαγορανόμος το έτος 33 μ.Χ., σύμφωνα με απόλυτα χρονολογημένη επιγραφή (αρ. ευρ. 3082), χαραγμένη σε κίονα της υστερορρωμαϊκής στοάς, που βρίσκεται αμέσως βόρεια από το Ασκληπιείο.

Οι ορατές πλευρές της στέψης του βάθρου, καθώς και το ίδιο το βάθρο φέρουν πλήθος από ονόματα εφήβων (*graffiti*), άτακτα χαραγμένα κατά διάφορες κατευθύνσεις και σε διαφορετικά μεγέθη και τύπους, που καλύπτουν ευρύ σχετικά χρονικό φάσμα (εικ. 8α-β). Πάνω στον δεύτερο αναβαθμό της κλίμακας, δίπλα στο βάθρο, υπάρχει χαραγμένο αβακωτό πλαίσιο παιχνιδιού σε μορφή «τρίλιζας» (εικ. 9), που παιζόταν με ζάρια.

Το δυτικό βάθρο, παρόμοιου τύπου με το προηγούμενο και ίδιων διαστάσεων, δεν σώζει τη στέψη, φέρει στο ανατολικό του μέτωπο, το στραμμένο προς την κεντρική είσοδο, αναθηματική επιγραφή (αρ. ευρ. 6665) (εικ. 6):

*Δαμόνικος Μαντικράτεος
γυμνασιαρχήσας Τελέσταν
τόν ἀδελφεόν νας Ἑρμῆι.*

Το ύψος γραμμάτων είναι 0,11 μ. Φέρει παρόμοιες αναγραφές (*graffiti*) ονομάτων εφήβων. Ο Γυμνασίάρχος Δαμόνικος Μαντικράτεος, αναθέτης των δύο χάλκινων ανδριάντων του 1ου αι. π.Χ., πρέπει να ταυτίζεται με τον Δαμόνικον [Μαντικράτεος] της επιγραφής αρ. ευρ. 1032, SEG

8α-β. Τα βάθρα του κλιμακοστασίου του Πρόπυλου με τα graffiti των εφήβων.

9. Τρίλιζα χαραγμένη στο κλιμακοστάσιο του Πρόπυλου.

23, 1968, 223), τον πατέρα δηλαδή της κορασίδας Μεγούς.⁶ Την ανάθεση του αγάλματος της κόρης του Μεγούς στο ιερό της Αρτέμιδος Ορθίας στο Ασκληπιείο της Μεσσήνης πραγματοποίησε μαζί με τη γυναίκα του Τιμαρχίδα, κόρη του Δαμαρχίδα, όταν αμφότεροι «*ιερήτευσαν*» στο ίδιο ιερό. Το όνομα Μαντικράτης απαντά και στην επιγραφή του 3ου αι. π.Χ., αρ. ευρ. 1809, SEG 41, 343, που περιλαμβάνει κατάλογο αξιωματούχων της Αθηνάς

Κυπαρισσίας, των λεγόμενων *κιστιοκόσμων* και *προστατών*.⁷

Ως βάση της δυτικής παραστάδας του κλιμακοστασίου στα νότια του Πρόπυλου έχει χρησιμοποιηθεί βάθρο, ύψους 0,625 μ., με στέψη που σώζει τα πέλματα χάλκινου ανδριάντα. Στο δυτικό μέτωπο της στέψης η επιγραφή του Μεσσήνιου δολιχοδρόμου (αρ. ευρ. 7264):

*Λύκος Πραξιδάμου νικάσας δόλιχον Ἴσθμια
παίδας, Λύκαια ἄνδρας Ἑρμαί.*

Το ύψος γραμμάτων είναι 0,015-0,02μ. και ο τύπος γραμμάτων του 2ου-1ου αι. π.Χ.⁸

Η χρονολόγηση του Πρόπυλου στη χρονική περίοδο του αυτοκράτορα Αυγούστου προκύπτει έμμεσα και από το γεγονός ότι ο Κράτων Αρχεδάμου, που διετέλεσε ιερέας το έτος 11 μ.Χ. (βλ. παραπάνω την επιγραφή αρ. ευρ. 1014), διέθεσε χρήματα μεταξύ άλλων και για την στέγαση της «εξόδου» (=της εισόδου, δηλαδή του Πρόπυλου) προς το Γυμνάσιο. Ο ίδιος αναφέρεται και σε μια από τις επιγραφές εισφορών που σχετίζονται με τη γνωστή ως «*οκτώβολο εισφορά*» επιγραφή της ίδιας περιόδου.⁹

Το Πρόπυλο του Γυμνασίου αποτελεί τυπικό παράδειγμα κοινωνικής προβολής των Γυμνασιαρχών της πόλης μέσω των ευεργεσιών τους, κατασκευάστηκε από τον Γυμνασίαρχο Χαρτέλη Φίλωνος, στα χρόνια του Αυγούστου και επισκευάστηκε από τον Γυμνασίαρχο Διονύσιο Δημητρίου. Τάσεις επίδειξης για λόγους κοινωνικής προβολής είναι εμφανείς και στις ποικίλες αρχιτεκτονικές μορφές που επιλέγουν για τα ταφικά τους μνημεία οι οικογένειες της μεσσηνιακής ελίτ. Μια ολόκληρη σειρά από αυτά είχαν κατασκευαστεί στα ελληνιστικά χρόνια πίσω από τη δυτική στοά του Γυμνασίου κατά μήκος του δρόμου που οδηγεί από το Πρόπυλο προς την Παλαίστρα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ταφικό μνημείο Κ3 (εικ. 10).¹⁰

Αυτό που χαρακτηρίζει την αρχαία Μεσσήνη και την διακρίνει από άλλους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους είναι το στοιχείο της εξέλιξης, της σταδιακής αποκάλυψης, της ανάπτυξης και της ανάδειξης. Εμφανίζεται κάθε μέρα με μια νέα, όλο και πιο ολοκληρωμένη εικόνα. Τα περισσότερα μνημεία δημιουργήθηκαν από το μηδέν. Η μορφή τους ανασυγκροτήθηκε μέσα από λιθοσωρούς.

10. Το ταφικό μνημείο Κ3
στη δυτική πλευρά του Γυμνασίου.
Στο βάθος το υπό αναστήλωση Πρόπυλο.

11. Το Θέατρο Αρχαίας Μεσσήνης. Άποψη από ΒΔ.

Χάρη στις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας από το 1986 ως σήμερα, και κυρίως τις αναστηλώσεις, που χρηματοδοτήθηκαν και εξακολουθούν να χρηματοδοτούνται από το Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού και ως το 2015 από την Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από το 2ο, το 3ο και το 4ο χρηματοδοτικό πρωτόκολλο, η αρχαία Μεσσήνη ξαναβλέπει το φως, ζει μια δεύτερη ζωή στον σύγχρονο κόσμο. Δέχεται χιλιάδες επισκεπτών, που μεταξύ άλλων απολαμβάνουν επιλεγμένα θεάματα και ακούσματα μέσα στα αρχαία οικοδομήματα θέασης και ακρόασης, στο Στάδιο, το Εκκλησιαστήριο και το Θέατρο (εικ. 11). Ουσιαστική ήταν και είναι η οικονομική συμβολή χορηγών στο έργο της Αρχαίας

Μεσσήνης, ιδιαιτέρως μετά το 2015, οπότε διακόπηκε εντελώς η χρηματοδότηση του έργου από ευρωπαϊκά και περιφερειακά προγράμματα. Η αναστήλωση του Πρότυπου υποστηρίχθηκε οικονομικά από το Ίδρυμα Ι. Φ. Κωστόπουλος.

Σημειώσεις

1. Θέμελης Π., «Υστερορρωμαϊκή και βυζαντινή Μεσσήνη», στο Θέμελης Π. & Κόντη Β. (εκδ.), Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα 29-30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 20-58.
2. Ορλάνδος Α., «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 1962, σ. 102, πίν. 106. Ο ίδιος, «Δύο επιγραφαι εκ Μεσσήνης», ΑΕ 1965, σ. 116-121. SEG 23 (1968), σ. 208 και 206. SEG 38 (1988), σ. 337. M. Guarducci, «La corona d' oro di Mnasistratos messenio», *Epigraphica* 39 (1977), σ. 140-142. L. Moretti, «Annalecta Epigraphica», *RPAA* 60 (1987/8), σ. 249, 8. N. Deshours, «La légende et le culte de Messène ou comment forger l' identité d' une cite», *REG* 106 (1993), σ. 39-60. M. L. Zunino, *Hiera Messeniaka: La storia religiosa della Messenia dall' età micenea all' età ellenistica*, Udine 1997, σ. 317-334. P. Themelis, «Τα Κάρνεια και η Ανδανία», στο E. Bournia Semandoni-A. Lemos-L. Mendoni-N. Kourou (εκδ.), *Αμύμονα Έργα, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα 2007, σ. 509-528.
3. Σύμφωνα με την επιγραφή αρ. ευρ. 1012: SEG 23, σ. 206: Α. Ορλάνδος, «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 1960, σ. 215-217. ο ίδιος, ΑΕ 1965, SEG 23, σ. 206. Για τη χρονολόγηση της επιγραφής βλ. P. Herz, *Klio* 75 (1993), σ. 272-278.
4. Για τη δυναστεία του Λάκωνα Ευρυκλή βλ.: E. Kjellberg, «C. Julius Eurykles», *Klio* 17 (1921), σ. 49-58. G.W. Bowersock, «Eurycles of Sparta», *JRS* 51 (1961), σ. 111-18. P. Cartledge και A. Spawforth, *Hellenistic and Roman Sparta: A Tale of Two Cities*, London, New York 1989, σ. 97-104 και 110-112. P. Armstrong, W. G. Cavanagh and G. Shipley, «Crossing the River: Observations on Routes and Bridges in Laconia from the Archaic to Byzantine Periods», *BSA* 87 (1992), σ. 297-298. 302. G. Steinhauer, «Τρία μιλιάρια από τη Λακωνία», *HOROS* 10-12 (1992-1998), σ. 287f. J.-S. Balzat, «Les Euryklides en Laconie», στο C. Grandjean (εκδ.), *Le Péloponnèse d' Epamimondas à Hadrien*, *Colloque de Tours 6-7 octobre 2005*, Bordeaux 2008, σ. 335-350.
5. Ορλάνδος Α., «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 1959, σ. 170-171. L. Migeotte, «Réparation des monuments publics à Messène au temps d' Auguste», *BCH* 190 (1985), σ. 597-607. Π. Θέμελης, «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 1993, σ. 67-68.
6. Themelis P., «Artemis Ortheia at Messene. The Epigraphical and Archaeological Evidence», στο R.Hägg (εκδ.) *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence, International Seminar at the Swedish Institut at Athens 22-24 November 1991* (Stockholm 1994), σ. 115, εικ. 18-20. Π. Θέμελης, «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 2000, σ. 85. Για το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας του Δαμόνικου βλ. D. Baldassarra, «La familia di Damonikos di Messene», στο R.W.V. Catling and F. Marchand (εκδ.), *ONOMATOLOGOS, Studies in Greek Personal Names presented to Elaine Matthews*, Oxford 2010, σ. 174-182. Chr. Habicht, «Neues aus Messene», *ZPE* 130 (2000), σ. 121-122. Για το επίγραμμα της Μεγούς βλ. Α. Ορλάνδος, ΠΑΕ 1962, σ. 110-111, πίν. 112β. G. Daux, *Anth. Pal. VI* 280, *ZPE* 12 (1973), σ. 233-234. J.B. Connelly, *Portrait of a Priestess: Women and Ritual in Ancient Greece*, Princeton 2007, σ. 147-157.
7. Θέμελης Π., «Ανασκαφή Μεσσήνης», ΠΑΕ 1990, σ. 86-87, αρ. 3.
8. Για Μεσσήνιους αθλητές νικητές σε πανελλήνιους και άλλους αγώνες βλ. Π. Θέμελης, Μεσσήνιοι αθλητές, στο Delivorrias, A., Despines, G. and Zarkadas, A. (εκδ.), *Έπαινος Luigi Beschi*, Αθήνα 2011, 141-149. Π. Θέμελης, Η Παλαίστρα της αρχαίας Μεσσήνης, *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.1 (2018), 6-17.
9. Migeotte L., La date de l'oktobolos eispheora de Messène, *Topoi* 7 (1997), 51-61.
10. Το Ταφικό Μνημείο K3 στο Γυμνάσιο της αρχαίας Μεσσήνης, *Θέματα Αρχαιολογίας* 2.2 (2018), 188-203.

ABSTRACT

The Propylon to the Gymnasium at Ancient Messene

Petros Themelis

Director of Excavations at Ancient Messene

F. Professor of Classical Archaeology, Department of History and Archaeology, University of Crete, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2019, 3(1): 40 - 51

At the northern end of the western portico of the Gymnasium the architectural remains of a Doric Propylon were brought to light in 1998, reaching a 6,50m wide street. All the members of the superstructure (capitals, architraves, triglyphs, metopes, parts of the pediment without sculptural decoration and floral finials) were revealed scattered along the west side of its four columns. The monument was restored after many years of efforts and made its appearance in its original complete form in May 2019. Its southern side was covered with a wooden saddle roof. On its main north face are inscribed three inscriptions, two in the architrave related to the erection and its repair, and an extensive one in the three middle metopes dated to the year 44 AD, related to the donation of 10,000 dinars by a distinguished Spartan official for the expense of the sacrifices in honour of the emperors and the purchase of oil for the use of practicing adolescents. Inscribed stone bases for bronze statues of Messenian citizens and athletes surround the impressive monumental Propylon.

Key words: Propylon, restoration, akroterion, gymnastics, Venerables, Mnasistratos, tic tac toe (triliza), statues, ephebes, athletes, social promotion.